

УДК 78.03+781.6/786.2

DOI <https://doi.org/10.31723/2524-0447-2022-34-2-15>**Володимир Георгійович Кочнєв**

ORCID: 0000-0002-6107-5319

аспірант творчої аспірантури кафедри спеціального фортепіано
Одеської національної музичної академії імені А. В. Нежданової
vovakochnyev1994@gmail.com

СТРУКТУРНО-КОМПОЗИЦІЙНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРТЕПІАННОЇ СОНАТИ Ф. ЛІСТА *h*-МОЛЛ: ДО ПРОБЛЕМИ МУЗИЧНОЇ ДРАМАТУРГІЇ

Мета статті полягає у виявленні музично-драматургічних параметрів та структурно-композиційних складових фортепіанної сонати Ф. Ліста *h*-mol у сучасному виконавському мистецтві, у зв'язку з чим жанрова форма фортепіанної сонати розглядається як культурно-історично обумовлений типологічний жанрово-стильовий феномен. **Методологія дослідження** ґрунтується на типологічному жанрово-стильовому, музично-історичному, естетико-семантичному, структурно-композиційному та виконавському стилістичному підходах. **Наукова новизна** роботи полягає в тому, що у даній роботі виявлена можливість взаємодії композиторських та виконавських критеріїв жанрової оцінки та стильової інтерпретації фортепіанної сонати Ф. Ліста *h*-mol, визначені музично-драматургічні, художньо-образні та стилістичні складові сонатності як логічного принципу музичної композиції.

Висновки. Пошуки європейських композиторів у сфері оновленого погляду на жанрову форму сонати, посилення рис жанрового синтезу, а також пошук нових принципів формоутворення приводить до появи одночастинної фортепіанної сонати у творчості Ф. Ліста. Одночастинна фортепіанна соната у творчості Ф. Ліста та її музично-драматургічна спрямованість формується у героїко-драматичному ключі, що є показовим для низки творів композитора, у тому числі для Сонати *h*-mol. У даному сонатному опусі серед найбільш показових композиційних принципів треба вказати сонатність, яка реалізується завдяки поєднанню таких семантичних рівнів як варіаційність, фантазійність, рапсодичність, рондальність. У творчості Ф. Ліста значну роль займали коло поетичних образів Гете, художньо-образна та філософська складова яких багата у чому була співзвучна не тільки світогляду самого композитора, а й усьому романтичному музичному мистецтву з тяжінням до фаустіанської теми. Ф. Ліст здійснює спробу втілити в одночастинній сонаті поетичні героїко-філософські образи, які розкривають всю повноту його композиторських задумів і виконавських можливостей. Отже, одночастинна фортепіанна соната

у творчості Ліста формується як результат поєднання його високохудожнього виконавського мистецтва та поглиблення уваги до літературно-поетичної образності, як шляху до нового розуміння програмності та втілення нових принципів сонатності.

Ключові слова: фортепіанна соната, сонатність, музична драматургія, жанр, стиль, сучасне виконавське мистецтво, виконавська інтерпретація.

Kochniw Volodymyr Heorhiiovych, Postgraduate Student at the Creative Postgraduate Course at the Department of Special Piano of the Odesa National A. V. Nezhdanova Academy of Music

Structural and compositional features of F. Liszt's piano sonata h-moll: to the problem of musical dramaturgy

The purpose of the article is to reveal the musical and dramaturgical parameters and structural and compositional components of F. Liszt's piano sonata in h-mol in modern performing arts, in connection with which the genre form of the piano sonata is considered as a culturally and historically determined typological genre and style phenomenon. **The research methodology** is based on typological genre-stylistic, musical-historical, aesthetic-semantic, structural-compositional and performance stylistic approaches. **The scientific novelty** of the work lies in the fact that this work reveals the possibility of the interaction of compositional and performance criteria of genre assessment and stylistic interpretation of F. Liszt's piano sonata in h-mol, the musical-dramaturgical, artistic-imagery and stylistic components of the sonata as a logical principle of musical composition are determined.

Conclusions. The search of European composers in the field of a renewed look at the genre form of the sonata, the strengthening of the features of genre synthesis, as well as the search for new principles of form formation leads to the appearance of the one-part piano sonata in the work of F. Liszt. The one-movement piano sonata in the work of F. Liszt and its musical and dramaturgical direction is formed in a heroic-dramatic key, which is indicative of a number of the composer's works, including the h-moll Sonata. In this sonata opus, among the most revealing compositional principles, it is necessary to point out the sonata, which is realized thanks to the combination of such semantic levels as variation, fantasy, rhapsody, and rondality. In F. Liszt's work, a significant role was played by the circle of Goethe's poetic images, the artistic-figurative and philosophical component of which was in many respects consonant not only with the worldview of the composer himself, but also with the entire romantic musical art with a tendency towards the Faustian theme. F. Liszt makes an attempt to embody poetic heroic-philosophical images in one-part sonatas, which reveal the full extent of his compositional ideas and performance capabilities. So, the one-part piano sonata in Liszt's work is formed as a result of a combination of his highly artistic performance art and a deepening of attention to literary and poetic imagery, as a way to a new understanding of programming and the embodiment of new principles of sonata style.

Key words: piano sonata, sonata, musical dramaturgy, genre, style, modern performance art, performance interpretation.

Актуальність роботи. Багатовікова історія фортепіанного виконавства як унікальний музично-естетичний феномен з його розгалуженою жанрово-стильовою внутрішньою системою неодмінно викликає стійкий музикознавчий інтерес, що підтверджується надзвичайною кількістю наукових робіт присвячених різним аспектам даної галузі музичного мистецтва. Серед найбільш важливих та актуальних тем є виявлення принципів та законів драматургічного розвитку музичного твору, що створює можливість досконало вибудувати його виконавську форму та створити інтерпретацію, максимально наближену до авторського задуму. Наукове осмислення драматургічних особливостей стає можливим завдяки усвідомленню жанрової та стилістичної специфіки музики, світогляду композитора та образного змісту конкретних музичних творів. Важлива роль, яку виконує музикант-інтерпретатор як посередник між композитором та слухачем, що актуалізує теоретичну проблему вивчення особливостей музичної драматургії творів різних жанрів та практичного її втілення у виконавській діяльності. Одним з музичних жанрів, який потребує особливо ретельного вивчення специфіки драматургічного розвитку, є фортепіанна соната у цілому, та соната Ф. Ліста h-mol, яка є практично обов'язковою складовою будь-якого концертного репертуару сучасного піаніста.

Мета статті полягає у виявленні музично-драматургічних параметрів та структурно-композиційних складових фортепіанної сонати Ф. Ліста h-mol у сучасному виконавському мистецтві, у зв'язку з чим жанрова форма фортепіанної сонати розглядається як культурно-історично обумовлений типологічний жанрово-стильовий феномен. **Методологія дослідження** ґрунтується на типологічному жанрово-стильовому, музично-історичному, естетико-семантичному, структурно-композиційному та виконавському стилістичному підходах. **Наукова новизна** роботи полягає в тому, що у даній роботі виявлена можливість взаємодії композиторських та виконавських критеріїв жанрової оцінки та стильової інтерпретації фортепіанної сонати Ф. Ліста h-mol, визначені музично-драматургічні, художньо-образні та стилістичні складові сонатності як логічного принципу музичної композиції.

Основний виклад матеріалу. Розвиток та загальна еволюція жанрової форми сонати обумовила виникнення її одночастинного жанрового різновиду, що пояснювалося не тільки

інтенсифікацією жанрового пошуку у творчості композиторів-романтиків, а й виникненням нових форм фортепіанного виконавства у першій половині XIX століття з посиленням значення явища концертності. У багатьох музикознавчих дослідницьких роботах актуальним є питання впливу фортепіанного виконавства на композиторську творчість романтиків. Така дія виконавства на композиторську творчість була значною мірою викликана і новими можливостями самого інструменту, адже в першій половині XIX століття фортепіано стало не лише важливим елементом побутового музикування, а й самостійним концертним інструментом з широкими тембро-фактурними та художніми можливостями. Серед найбільш важливих чинників розвитку означеної тенденції вказувалися суттєві рухи у бік вдосконалення конструкції фортепіано, які значно розширили його художній, тембровий, та динамічний діапазон, а також створили умови для універсалізації даного інструменту, що відкрило можливості його тлумачення як «оркестру у мініатюрі».

Значне конструктивне удосконалення фортепіано, (зокрема поява педалі), стало основою стрімкого посилення тембрової, музично-драматургічної та образно-художньої його виконавських можливостей. Даний новий художньо-виконавський потенціал фортепіано першими оцінили саме романтики, і не випадково, що саме для цього інструменту було написано багато творів, автори яких розраховували також і на власну інтерпретацію, а розуміння явища віртуозності романтичної доби виявилось нерозривно пов'язаним саме з фортепіанним виконавством. При музикознавчому вивченні даних тенденцій виникає ситуація, коли вплив романтичного виконавства на композиторську творчість в історичній перспективі виявився одним із найбільш вагомих та визначальних факторів, що обумовили унікальні риси фортепіанного мистецтва вказаної епохи [6, с. 2].

Підвищення ролі фортепіано та образу піаніста-віртуоза, композитора-виконавця у романтичному мистецтві стимулювало пошуки композиторів у сфері жанрового синтезу, нових принципів формоутворення, нових музично-виразних засобів, спрямованих на донесення до слухача нового кола художніх образів, а також нових форм втілення музично-драматургічного змісту. У цьому сенсі провідним стає емоційно-почуттєвий рівень, який спрямовує виконавські принципи піаністів-віртуозів у напрямку посилення емоційної насиченості та

напруженості музичного матеріалу, втілення чого досягається завдяки застосуванню яскравих контрастів та суттєвого збагачення фортепіанної палітри. Дані процеси не оминають і жанрову сферу, що виражається у новому тлумаченні сонатної форми і розвитку жанрової форми одночастинної сонати.

Означене прагнення до синтетичності та суттєвого перегляду існуючих у фортепіанній музиці жанрово-стилістичних параметрів та норм втілюється не тільки у композиторському мистецтві, а ще й у фортепіанному виконавстві. Часто в рамках традиційної образності, закладеної в музичному творі самим композитором, романтики-віртуози прагнули знайти прихований зміст, розкриваючи який піаністи вдавалися до використання технічних прийомів, що беруть своє начало у практиці музикування на інших інструментах, залучаючи характерні музично-драматургічні та темброво-характеристичні особливості симфонічної та оперної музики.

Однією з найбільш впливових та важливих у загальному музично-історичному процесі творчих особистостей, чий внесок у розвиток фортепіанного мистецтва романтичної доби був надзвичайним, є Ф. Ліст. Композитор звертався до фортепіанної музики, яка знаходилась у безпосередньому зв'язку з його виконавською діяльністю, протягом усього свого творчого шляху. Яскраві виконавські та інтерпретаторські можливості Ф. Ліста-виконавця стали міцним ґрунтом для втілення новаторських ідей у галузі фортепіанного мистецтва Ф. Ліста-композитора.

Композитор значно розширює окрім художніх та музично-драматургічних можливостей фортепіано, й суто виконавсько-технологічні – залучення нових тембрових сполучень та фарб, вільне охоплення повного діапазону інструменту, перевага великих акордових та штрихових сполучень, розрахованих на простір великих концертних залів та широкої слухацької аудиторії. У значній мірі даний підхід до оркестрово-концертного тлумачення фортепіано Ф. Лістом, продовжував той шлях, що був розпочатий Л. Бетховеним, який перший побачив у фортепіано художній потенціал та темброво-характерологічні можливості цілого оркестру.

На основі аналізу великої кількості наукової літератури, спогадів сучасників про фортепіанне виконавство Ліста, О. Потоцька виділяє ключові риси виконавського стилю композитора, які полягають у посиленні почуття переваги

стихійного початку над інтелектуальним; значний образно-емоційний вплив на слухача, викликаний та підготовлений низкою спеціальних виконавських прийомів; фрескову виконавську манеру, яка надає інтерпретаціям монументальності, грандіозності; оркестрово-колеристичне трактування фортепіано, що підпорядковане загальній меті втілення емоції, висловлювання. Окрім того у фортепіанній музиці Ф. Ліста можна спостерігати значну ритмічну свободу, що надає виконанню особливої емоційної напруженості та пристрасті. У авторських музично-технологічних прийомах це виражається як майстерне поєднання досконалої техніки «співу на фортепіано» з широкою градацією прийомів *non legato* з значним нахилом у бік посилення технічної віртуозності, яка стає важливим елементом загального художнього задуму [5, с. 122–123]. Зазначені ознаки виконавського стилю вимагали й особливого музичного змісту, пошукам якого була присвячена майже вся композиторська творчість угорського піаніста.

У багатьох музикознавчих дослідженнях, в яких досліджується проблема фортепіанного стилю Ф. Ліста, вказується що серед важливих рис унікального композиторського тлумачення фортепіано можна назвати «охоплення повного звукового поля інструменту (різноманітні пасажі та глісандо, що захоплюють усі регістри); потужність та компактність звучання (стиснення пасажів в акордові комплекси); великі звукові побудови (висування першому плані акордових і октавних утворень); об'ємність звукового поля (одночасне звучання декількох компактних звукових груп, розташованих на двох та більше нотних станах); рівномірний розподіл звукового матеріалу між правою та лівою руками, як наслідок — рівняння їх технічних функцій; застосування педалі як засобу, що продовжує звук та досягає об'ємної звукової перспективи; принцип колористичного збагачення (контрастне зіставлення різних регістрів, змішання регістрів)» [7, с. 346]. Отже, очевидним є тісний взаємозв'язок фортепіанного стилю Ф. Ліста з необхідністю значного реформування існуючих на той час виконавських традицій, що було інспіровано суттєвим розширенням образно-змістовної та жанрової сфери музики.

Дуже цікавим є широко відомий факт запропонованого Ференцом Лістом відходу від традиційного салонного музикування та створення й проведення повноцінної сольної концертної програми, що було здійснене в Італії у 1837 році [1].

Таке сміливе й новаторське художнє рішення піаніста-віртуоза не тільки відкрило новий етап у фортепіанному виконавстві, а ще й з особливою гостротою порушило питання про створення нового фортепіанного репертуару, необхідною якістю якого мали бути концертність та сольність. Поряд із виконанням класичних циклів, які залишалися у концертному репертуарі піаністів, виникла необхідність створення такого типу твору, в якому композиційна стислість гнучко поєднувалася б із віртуозністю та ефектністю концертної п'єси. Саме ці фактори та весь процес загального розвитку фортепіанного виконавства став приводом для оновлення жанрової форми фортепіанної сонати та виникненню одночастинної сонати, одним з найяскравіших прикладів якої є Соната h-moll Ф. Ліста.

З моменту створення Сонати h-moll Ф. Лістом, цей твір стає еталонним взірцем, з одного боку, жанрової форми одночастинної фортепіанної сонати, з іншого – твором, який є справжнім випробуванням виконавської майстерності піаніста не тільки завдяки його суто технічній, а ще й образно-художній складності. Даний твір стає обов'язковою складовою репертуару концертного піаніста-виконавця – від моменту його створення – до сьогодні. Лише у ХХ столітті видатними виконавцями Сонати h-moll були Г. Нейгауз, С. Ріхтер, Е. Гілельс, В. Софроніцький, М. Грінберг, В. Горовіц, та багато інших, а ХХІ століття демонструє лише посилення уваги до даного твору серед виконавців різних національних шкіл. Як відомо, робота над Сонатою h-moll тривала протягом двох років (з 1852 по 1853 рр.), а перше видання даного твору відбулося у 1854 р. Даний твір продемонстрував появу нових стильових рис у творчості Ф. Ліста, пов'язаних з посиленням тенденції філософського осмислення художньої реальності, що знайшло своє втілення у зменшенні проявів зовнішньої ефектності та надмірної віртуозності, та зосередженням на реалізації художньо-образного смислового рівня твору.

Серед багатьох досліджень, присвячених музикознавчому осмисленню та аналітичному вивченню Сонати h-moll Ф. Ліста, існує усталена думка про зв'язок її художньо-образної сфери з фаустіанською тематикою та простежується співвіднесення з колом образів інших творів композитора, що також належать до даного напрямку, а саме – Мефісто-вальси, Фауст-симфонія, Мефісто-полька, та деяк. ін. [3]. Водночас, треба зазначити що хоча художньо-образний смисл сонати

дійсно містить у собі риси фаустівської теми, проте її не можна сприймати як єдину лінію музично-драматургічного розвитку. Узагальнюючи існуючі музикознавчі думки на цю тему і власні роздуми, можна зробити висновок, що основою художньо-образної смислової системи даного твору як основи музично-драматургічної його концепції, є улюблена проблематика Ліста, що втілюється в більшості його великих композицій, а саме – складний внутрішній світ особистості з його постійними духовними пошуками та суперечливими пристрастями, прагнення до ідеалу та неможливість його досягнення, спроба заглянути у світ ірреального та втілення боротьби з життєвими перешкодами як рух до аксіологічних смислових орієнтирів культури [4]. Можна сказати що у Сонаті h-moll героїка та ідея боротьби поєднуються з нерозв'язними сумнівами та філософськими роздумами про сенс та сутність людського життя.

Розглядаючи структурно-композиційну побудову Сонати h-moll, стає очевидним, що одну з провідних драматургічних ліній у даному творі грає лейтмотивний комплекс. Розвинена система лейтмотивів стає одним з провідних факторів, завдяки якому формується складна багатоелементна музична драматургія, що досягається через співставлення різних типів конфліктів, які допомагають розкрити суперечливість головного образу твору. Складна багаторівнева музична форма Сонати h-moll Ф. Ліста з нескінченими змінами музично-характерологічних образів, ускладнених темповими змінами, котрі вимагають уваги та почуття міри при досягненні необхідної стійкості метричної пульсації, все це створює одну з найскладніших її виконавських проблем – необхідність збереження цілісності розвитку та музично-драматургічної єдності.

Внаслідок того, що детальний аналіз Сонати h-moll Ліста неодноразово здійснювався у багатьох музикознавчих працях вітчизняних та іноземних дослідників працях, не вважаємо за доцільне ще раз розкривати інтонаційну сутність тем і аналізувати їх вплив на процес формоутворення. Але все ж таки зазначимо, що наше тлумачення структурно-композиційних параметрів Сонати h-moll базується переважно на розумінні та тлумаченні формотворчих принципів даного твору В. Цукерманом та М. Друскіним.

Художні образи Сонати h-moll відносяться до тієї ж сфери, що й образи фантазії-сонати «Прочитання Данте», проте їхня внутрішня структура є складнішою і багатовимірнішою.

Якщо у Фантазії-сонаті існує сонатність, у якій є риси фантазійності, рондальності та рапсодичності, то в Сонаті h-moll сонатність більше поєднується з рисами циклічності. «Останні виникають рахунок внутрішнього розвитку розділів сонатної форми, яка зберігає свої провідні позиції. Величезну роль грає і монотематична варіаційність, доведена в сонаті високого мистецтва» [2, с. 110].

Висновки. Пошуки європейських композиторів у сфері оновленого погляду на жанрову форму сонати, посилення рис жанрового синтезу, а також пошук нових принципів формоутворення приводить до появи одночастинної фортепіанної сонати у творчості Ф. Ліста. Одночастинна фортепіанна соната у творчості Ф. Ліста та її музично-драматургічна спрямованість формується у героїко-драматичному ключі, що є показовим для низки творів композитора, у тому числі для Сонати h-moll. У даному сонатному опусі серед найбільш показових композиційних принципів треба вказати сонатність, яка реалізується завдяки поєднанню таких семантичних рівнів як варіаційність, фантазійність, рапсодичність, рондальність.

Як зазначалось вище, у творчості Ф. Ліста значну роль займали коло поетичних образів Гете, художньо-образна та філософська складова яких багато у чому була співзвучна не тільки світогляду самого композитора, а й усьому романтичному музичному мистецтву з тяжінням до фаустіанської теми. Ф. Ліст здійснює спробу втілити в одночастинній сонаті поетичні героїко-філософські образи, які розкривають всю повноту його композиторських задумів і виконавських можливостей. Отже, одночастинна фортепіанна соната у творчості Ліста формується як результат поєднання його високохудожнього виконавського мистецтва та поглиблення уваги до літературно-поетичної образності, як шляху до нового розуміння програмності та втілення нових принципів сонатності.

У Сонаті h-moll відбулося оформлення та втілення принципів поемної драматургії, які надалі розвиватимуться у творчості послідовників композитора у цій галузі. Серед найбільш показових типових ознак поемності у даному сонатному опусі слід назвати контрастне зіставлення двох образних сфер з розгорнутими самостійними епізодами для експонування кожної з них. Це супроводжується застосуванням принципу контрасту на усіх композиційних рівнях, а саме – тональному,

темпо-ритмічному, тембровому, фактурному, динамічному, тощо. Також надзвичайно показовими є оформлення композиційних розділів як відносно самостійних та виокремлених частин, що забезпечується, у тому числі, через перетворення тематизму у монотематизм, наслідком чого стає майже сюжетна трансформація образності. Подібного роду конфліктність реалізується також за допомогою дії принципів монотематизму та лейттематизму, що надають музиці динамічності розвитку «сюжету» і демонструють діалогічність музичного мислення. З цими принципами пов'язано і кардинальне перетворення тематизму, що з зміни характеру самих образів.

Яскрава образність тематизму у Сонаті h-moll Листа, її послідовне перетворення та оформлення у самостійні розділи створюють їх сюжетність, що надає загальній композиційній побудові рис баладності, а вільне чергування контрастних епізодів надає їм риси рапсодичності. Особливістю одночастинної сонати стає те, що специфіка її форми впливає з єдності безперервного розвитку змісту. Таким чином, аналізуючи композиторський підхід Ф. Листа до структурно-композиційної побудови та принципів музичної драматургії одночастинної фортепіанної сонати можна констатувати спільність композиторських підходів у втіленні художньо-образного смислу між даною жанровою формою та багатьом симфонічним опусам композитора.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Алексеев А. История фортепианного искусства: [в 3 ч.]. М.: Музыка, 1988. Ч. 1, 2. 415 с.
2. Канчели М. Крупная одночастная форма в музыке XIX века и на рубеже XX века. Тбилиси: Ганатлеба, 1969. 205 с.
3. Коннов В. «Фаустовские» мотивы в творчестве Ф. Листа. *Музыковедение*. 2006. № 1. С. 2–7.
4. Осадчая С. Триада эстетического – этического – фидеистического как основополагающий принцип музыкальной культуры. *Музичне мистецтво і культура. Науковий вісник ОДМА імені АВ Нежданової*. Вип. 19. Одеса, 2014. С. 202–211.
5. Потоцька О. Сильова типологія фортепіанно-виконавської інтерпретації: дис. ... канд. мистецтвознавства: 17.00.03. Одеса, 2012. 252 с.
6. Усенко Н. Влияние романтического виртуозного исполнительства на композиторское творчество (от Ф. Шопена к А. Скрябину): автореф. дис. ... канд. искусствоведения: 17.00.02. Ростов н/Д, 2005. 32 с.

7. Фоміна Т. Художньо-виконавські принципи інтерпретації Сонати сі-мінор Ф. Ліста (до проблеми формування виконавської традиції класу професора Л. Н. Гінзбург). *Музичне мистецтво і культура*. Одеса: Друкарський дім, 2010. Вип. 12. С. 343-356.

REFERENCES

1. Alekseev, A. (1988) History of piano art: [in 3 hours]. M.: Muzyka. Vol. 1, 2. 415 p. [in Russian].

2. Kancheli, M. (1969) A large one-part form in the music of the 19th century and at the turn of the 20th century. Tbilisi: Ganatleba. 205 p. [in Russian].

3. Konnov, V. (2006) «Faustian» motives in the work of F. Liszt. Musicology. No. 1. S. 2–7. [in Russian].

4. Osadchaya, S. (2014) The triad of aesthetic - ethical - fideistic as a fundamental principle of musical culture. Musical art and culture. Scientific Bulletin of the ODMA named after AV Nezhdanova. Vol. 19. Odessa. S. 202-211. [in Russian].

5. Pototska, O. (2012) Stilova typology of piano-Vikonavian interpretation: dis. ... cand. arts: 17.00.03. Odessa, 2012. 252 p. [in Ukrainian]

6. Usenko, N. (2005) Influence of romantic virtuoso performance on composer creativity (from F. Chopin to A. Scriabin): author. dis. ... cand. art criticism: 17.00.02. Rostov n/D. 32 p. [in Russian].

7. Fomina, T. (2010) Artistic and Vikonavian principles of interpretation of Sonatas in c-minor by F. Lista (before the problem of shaping the Vikonavian tradition of Professor L. N. Ginzburg). Musical art and culture. Odessa: Drukarskiy dim. Vol. 12. S. 343-356. [in Ukrainian]